

שמואל — זכה בשלהי ימי שילה לנבואה, וזמן מה לאחר חרבן שילה התחיל 'לשפט', כלומר להנהיג את הצבור (ז ו). יצא שאחרון השופטים היה גם נביא מפורסם (ג יט-כא), והנהגת העם היתה נתונה בידי נביא-שופט. חדוש גדול חדש שמואל בהנהגת הצבור, והוא שבמקום שהעם יבוא אל מקום השופט, כפי שהיה מקובל בימי שפט השופטים, הלך הוא אל העם (ז טו-יז) להנחותו בדרך 'הטובה והישרה' (יב כג) ולהכין לבכם לעבוד את ה' 'לבדו' (ז ג, ד). בימיו גם נכנעו הפלשתים (ז יג), ואילו עם שרידי האמרי עשה שלום (שם יד). ויש להניח שגם שמואל, דוגמת עלי רבו, שתף בהנהגת הצבור את 'זקני ישראל', כמשתמע מן המשא ומתן ביניהם בענין יסוד המלוכה (ח כ). וראה עוד עליו להלן בפרק: שמואל.

הטעמים לבקשת מלך בימי שמואל

במקראות הובאו לכאורה ארבע טעמים לבקשת העם למנות להם מלך²⁰, אך לאחר עיון בהם מתברר שאין הם חולקים זה על זה, אלא מצטרפים זה עם זה.

בחחילת דבריהם מנמקים כל זקני ישראל את בקשתם בטענה שבני שמואל אינם הולכים בדרכיו. אבל אינם מבקשים ממנו שימנה שופטים אחרים במקומם, אלא מבקשים דוקא מלך 'לשפטנו ככל-הגוים' (ש"א ח ה). משמע שהם סוברים כי גם עוותי המשפט עשויים לבוא על תקונם דוקא על ידי מלך, וסוברים הם כי מלכי הגוים שוקדים ודאי על המשפט ועל הצדק²¹. בסוף דבריהם הם מבקשים מלך ביחוד לצרכי מלחמה: ויצא לפנינו ונלחם את-מלחמתנו (שם שם כ). שמואל בדברי פרידתו מן העם מרמז לכאורה לנמוקם האחרון: וטראו כי-נחש מלך בני-עמון בא עליכם ותאמרו לי לא כי-מלך ימלך עלינו (שם יב יב), לאחר שבתחלת דבריו הכחיש את נמוקם הראשון בדבר עניני משפט מעוותים שאינו יכול לתקנם מפאת גילו (ח ה: 'אתה זקנת'). ועוד, בדברי ה' לשמואל, סמוך למשיחת שאול נאמר: ומשחתו לנגיד על-עמי... כי באה צעקתו אלי (שם ט טז). החזרה המשולשת של לשון החיבה 'עמי' והלשונות 'צעקה' ו'ישועה' רומזות לגאולת מצרים (שם' ג ז-ט). ומכאן משמע שה' גלה את און שמואל שאכן הגיעה השעה לגאולת ישראל מיד פלשתים וגאולתם תהיה על ידי מלך.

והננו חוזרים לשאלה העתיקה שזכרנוה לעיל, שאלה שהעסיקה ראשוני ראשונים ואחרונים

20 א. מן הראוי להעיר שהשם 'מלך' משמש במקראות תואר וכנוי הן לשליטי ממלכות גדולות מנחילים את משרתם לבניהם אחריהם, והן לשליטי ממלכות זעירות שאינם מנחילים את משרתם לבניהם אחריהם. השווה למשל את רשימת מלכי אדום בבראשית סוף פרק לו: איש מהם אינו מנחיל את המלוכה לבנו אחריו, ובעיר שישב זה לא ישב זה, כדוגמת השופטים ששפטו את ישראל. מכאן שהמלך הנזכר בסכומי ס' שופטים (שופ' ז ו; יח א; יט א; כד כה) יכול להיות גם כנוי לשופט, וכונת הכתוב, כי מעשים אלה אירעו בימים שלא זויה שופט בישראל.

ב. לעתים מלך — משמש כנוי לראשי שבטים, ביחוד בימי מלחמות. כך מכוונים למשל נשיאי מדין (יהושע יג כא) גם נסיכי סיתון (שם שם) גם ראשי אמות בית אב (במ' כה טו) וגם מלכי מדין (שם לא ח והשווה עוד שופ' ח יב). לפיכך יתכן שמספר המלכים באומה אחת יהיה כמספר השבטים שבה: כן נחכנו גם ראשי שבטים במארי בכנוי מלכים — Sharrāni, וכך יש לפרש כנראה גם את מלכי צובה הנזכרים בסכומי המלכות של שאול (ש"א יד מז). כן מכוונים בתואר נשיא גם ראשי שבטים וגם מלך. השווה ספרא לויק' ד כב: 'אשר נשיא יחטא' — יכול נשיא שבט כנחשן... אף נשיא האמור כאן שאין על גביו אלא ה' אלהיו, כלומר: הוא נשיא הוא מלך (וראה עוד ב' הוריות עמ' י'). ועוד מצאנו שנשיא מקביל אל 'אלהים' (שם' כב כז), ופירש רד"צ הופמן שגם נשיא זה מלך הוא, ואכן יחזקאל מכנה את המלך מבית דוד העתיד למלוך על ישראל פעם בשם נשיא (יח' לד כד: לו כה) ופעם בשם מלך (שם לו כד), כלומר: הוא נשיא הוא מלך.

21 ואכן היו מלכי גוים שהתפארו בעשיית משפט ומישרים. השווה, למשל, את הכתוב בעלילה כרת האוגריתית: הוא דן דין אלמנה ושפט משפט יתום.

אחרונים: מדוע התנגד שמואל כל כך למנוי מלך? ועוד: גם לאחר שצווהו ה' למשוך מלך אינו חדל מלהוכיח את העם כי בקשת מלך הינה מאיסה בה' שהוא מלכם האמתי של ישראל (י' יט), המצילים מכל צרה (שם יח; יב י-יא), בקצור: רעה רבה (יב יז, יט).

אפשר שבקשת המלוכה היתה בה פגיעה בכבודו של שמואל (ראה ספרי ל' שופטים סימן קנו)²², שלא היה זה מן הראוי להם לבקש מלך בחייו של שמואל, שלמרות זקנתו עדיין היתה לך לפנייהם. על כל פנים ירידת הגשמים, לפי בקשת שמואל, שלא בעיתם (ש"א יז) באה לומר שהקדימו לשאול להם מלך (וראה שם שם יח). אולם כל הטוען שרק מטעמים אישיים התנגד שמואל למלוכה לא ירד לסוף נמוקי התנגדותו. לא כבוד ולא שררה בקש שמואל לעצמו, כפי שהעיד העם עליו (יב ד-ה). יתרה מזו: עם כל התנגדותו למלוכה העתיר שפע של חיבה על משיחו הראשון, גם בסעודת הובח וגם בשעת המשיחה, ונשקו נשיקה של גדולה וחיבה (י א). זעק כל הלילה על שניחם ה' כי המליך את שאול (טו יא), והלך לקרוע את המלוכה ממנו 'אנוס על פי הדבור'. וגם זאת עשה בצנעה בינו לבינו (שם כח-כט). והוסיף לכבד את שאול גם לאחר הקריעה נגד זקני העם ונגד ישראל (שם ל-לא). כיוצא בזה הולך שמואל למשוך את דוד אנוס על פי הדבור, ואף מנסה הוא להשתמט משליחותו זו (טז ב-ג). וגם בעין דור — לאחר מותו — אין שמואל מבטל את המלוכה, אלא חוזר ומודיעו שהיא ניתנה לרעהו הטוב — לדוד. לשון אחרת: שמואל המתנגד לכאורה למלוכה, הוא גם מיסדה ומיצבה וקובע לדורות את משפט המלוכה, ומכאן ברור שהתנגדותו לא היתה מטעם שראה עצמו נעלב, אלא התנגד לה מטעמים עקרוניים. ואילו בנבואת נתן לדוד (ש"ב ז) קיימת כבר הערכה חיובית מלאה למלוכה בכלל ולמלוכה דוד בפרט (עי' בפרוש) — עמו כרת ה' ברית לעולם.

חז"ל הבחינו בשתי סיעות בקרב ישראל: 'זקנים שבדור' שאלו כהוגן, שאמרו 'תנה לנו מלך לשפטנו', אבל 'עמי הארץ שבהם קלקל', שאמרו 'והיינו גם-אנחנו ככל-הגוים ושפטנו מלכנו' וגו' (סנהדרין כ ע"ב). לשון אחרת: יש כאן מחלוקת על אופיה של האומה ועל יעודה, וכאן הפתח לחלוקי הדעות על טיב המשטר הראוי לה, מחלוקת שלא פסקה עד היום הוזה: אם על ישראל להיות 'ככל הגוים', או שעליו להיות 'עם סגולה'?

ועוד, הסובר שישראל חייב להיות נאמן ליעודו, יטען שכל המשטרים המדיניים הם בחינת כלים, הנדונים לפי התוכן הממלא אותם, וכל כלי וכלי ועתותיו. לפיכך גם משטר המלוכה השותלתי על כל יתרונותיו הנראים לעין, אין בו כשלעצמו ישועה לישראל. הישועה היא רק בנאמנות למושיע האמתי של ישראל: אך יראו את-ה' ועבדתם אתו באמת בכל-לבבכם... ואם-הרעו תרעו גם-אתם גם-מלכם תספו (ש"א יב כד-כה), וזאת הדעה שסכם שמואל השופט בשעה שנפרד מעמו.

שיטה אחרת יש בסוגיה זו להר"ן (— ר' נסים בר' ראובן גירונדי)²³ ואלה דבריו: שהם רצו שעיקר המשפט במה שבין אדם לחברו יהיה נמשך מצד המלוכה... שהם רצו שמה שצריך

22 ומצאנו שאמר לו הקב"ה דברים לפייסו: כי לא אתך מאסו כי-אתי מאסו למלך עליהם (ש"א ח ז), כאומר לו 'דיו לעבד שיהא כרבו' (ברכות נח ע"ב ועוד). וכן פירש הרמב"ם: ולא שאלו לקיים המצווה אלא מפני שקצו בשמואל הנביא (הלכות מלכים א ב וראה עוד סנהדרין כ ע"ב).

23 הדרשה האחת עשרה. והביאה בעל השל"ה (ר' ישעיה בר' אברהם הלוי הורוביץ), מחבר 'שני לוחות הברית', תורה שבכתב, דפוס יוספוף, עמ' קא) והמליץ עליה שהיא 'המחזור שבכולן'.

לסידור המדיני יהיה מתוקן כשימשך מצד המלוכה משימשך מצד השופט. ואילו שאלו להם מלך בסתם, שיאמרו 'שימה לנו מלך', או שיבקשוהו לסיבת תיקון מלחמותיהם, לא ימצא להם בדבר הזה עוון אשר חטא, אבל מצוה, אך היה חטאם באמרם 'שימה-לנו מלך לשפטנו ככל-הגוים', שרצו שיהיו משפטיהם נמשכים מצד המלוכה — לא מצד שופטי התורה...²⁴

לשון אחרת — לשיטת הר"ן — עיקר התנגדותו של שמואל היתה מכוונת נגד המגמה ליתן למלך סמכות כוללת של שופט שהוא דן בדיני מלך ורשאי להתעלם ממשפט התורה לא רק 'כהוראת שעה' בלבד, אלא דרך קבע. ואילו התורה צותה על מלך להיות ירא אלהים ושומר ומשליט 'את-כל-דברי התורה הזאת ואת-החקים האלה לעשתם... ולבלתי סור מן-המצוה ימין ושמאל' (דב' יז יט)²⁵.

מצות המלך, משפט המלך, משפט המלוכה

מצות המלך, שנתפרשה בדב' יז יד-כ, עיקרה הגבלות להעמדת מלך וחובותיו ומעוטה זכויות המלך, ומסתבר שכל מגמתה לעצב דמות מלך בישראל, שיהיה בעל 'לב אחר' (ש"א י ט), כלשונו של שמואל, שונה ממלכי אומות העולם.

ההגבלות — אין מלך אלא לאחר ירושה וישיבה ('וירשתה וישבתה בה'), ואין מלך אלא לפי בקשת העם ('ואמרת אשימה עלי מלך וגו'), ואין מלך אלא 'מקרב אחיך'. את המלך בוחר ה' ('אשר יבחר ה' אלהיך ב'), כלומר על פי נביא, אבל בחירה זו זקוקה להסכמת העם ('תשים עליך מלך — לא תוכל לתת עליך וגו'). וכן נזקקו גם שאול וגם דוד להסכמת העם²⁶, אף על פי ששניהם נמשחו לפני כן על ידי נביא. עד כאן ההגבלות, ומכאן ואילך החובות: א) רק לא ירבה לו סוסים; ב) לא ירבה לו נשים²⁷; ג) וכסף וזהב לא ירבה לו מאד²⁸. ועל דרך החיוב: על המלך לכתוב את 'משנה התורה הזאת' ולא תהא זוה מעמו ('והיתה עמו'), ותמיד יהגה בה²⁹ ולומד ליראה את ה' אלהיו ולשמור את חוקיו ולהשליטם בקרב ישראל. על המלך להשתדל לשים ענוה בלבנו, כי כל שלטון יש בו כדי להביא ל'רום לבב'. ועוד נצטוו 'ולבלתי סור מן-המצוה ימין ושמאל', ובכלל 'המצוה' גם מצוות הנביא (רש"י). ובלשונו של שמואל, שאמר סמוך למשיחת שאול: 'והודעתי לך את אשר תעשה' (ש"א י ח) והודעה זו היא 'מצות ה' אלהיך אשר צו'ך' (שם יג ג). רק זכות אחת נתפרשה באותה פרשה, והיא זכותו של המלך להנחיל את כסאו לאחד מבניו אחריו: למען יאריך ימים על-ממלכתו הוא ובניו

24 וראה עוד לסוגיא זו: פרשת המלך, ר"י קופרמן (ירושלים, תשכ"ב, חוברת ג).

25 א. ראב"ע פירש שם: כי הוא יתקן המעוותים בכחו (= בכח שלטונו). ורמב"ן פירש שם: התורה עצמה תהיה עמו בדרך 'וה' נתן חכמה לשלמה' (מ"א ה כז), ואומר: 'וישב שלמה על-כסא ה' למלך' (דה"א כט כג). וראה שכוונת הרמב"ן שיהיה מלכותו רק על פי התורה.

26 וכתב הרמב"ם: 'על הסרת לבו הקפידה תורה, שנאמר 'ולא יסור לבבו' (דב' יז יז) — שלבו הוא לב כל קהל ישראל. לפיכך דבקו הכתוב בתורה יותר משאר העם, שנאמר 'כל-ימי חייו' (הלכות מלכים ג הלכה ו).

27 והעיר הנצי"ב בפירושו 'העמק דבר' לדב' יז יד: על כרחך מצווה היא. מכל מקום אין סנהדרין מצווים עד שיאמרו העם היה בזה הסכמת העם. שרוצים בהנהגת מלך. ומשום הכי, כל משך שלש מאות שנה, שהיה המשכן נבחר בשילה לא היה מלך, והיינו משום שלא היה בזה הסכמת העם.

27 ראב"ע: 'כי ילך אחרי תאוותיו'.

28 סנהדרין כא ע"ב: לו אינו מרבה, אבל מרבה הוא כדי ליתן אפסניא (כלכלה לצבאו ולפקידי המלוכה): ראב"ע: כדי שלא יעניש את ישראל.

29 השווה יהושע א ח.

בקרב ישראל (דב' יז כ)³⁰. לעומת זאת אין התורה מדברת במפורש על חובתו של המלך ללחום מלחמות ה', אף על פי שזה לכאורה עיקר תפקידו. ואף אינה מדברת במפורש על תפקידו האחר של המלך והוא השפוט (ובכללו מנוי שופטים והתקנת סדרי משפט) — הרי אלה הם הדברים שלמענם בקשו ישראל משמואל לשים להם מלך³¹.

כנגד מצות המלך שעיקרה כאמור חובות המלך הרי ענינו של 'משפט המלך'³², אשר פירשו שמואל (ש"א ח יא-יח), כולו חובות העם למלכם. וכבר נחלקו חז"ל במשמעות ההלכתית של 'משפט' זה: ר' יוסי אומר כל האמור בפרשת מלך — מלך מותר בו; ר' יהודה אומר לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם (סנהדרין כ ע"ב). לפי זה יש לומר שלדעת ר' יהודה אין המלוכה רצויה ולא דבר הנביא אלא כנגד יצר-הרע. ומענין שאם כי בכלל החובות האלה היתה גם החובה של עבודת הצבא, וגם עול כבוד של מסים וצמצום חרות הפרט — כל אלה לא הרחיעו כלל את זקני ישראל ולא היה בהם כדי לאיים עליהם. להיפך, הזקנים מיאנו לשמוע בקול הנביא וחזרו בהחלטיות על תביעתם: לא, כִּי־אֵם מֶלֶךְ יִהְיֶה עֲלֵינוּ (ש"א ח יט). יתכן, כי דברים אלה היו ידועים להם מן הממלכות השכנות. ויתכן שהיו בחינת דברי תורה שבעל פה, תקנות ופרטים של החוק שעיקריו בלבד מפורשים בכתב³³, וכך אף נהגו המלכים הראשונים — שאול דוד — למעשה³⁴. ואבשלום מתקין כבר לעצמו 'מרכבה וססים וחמשים איש רצים לפניו' (ש"ב טו א והשווה עוד מ"א א ה; יח מה-מו), זכות הנוכרת בראש 'משפט המלך'³⁵.

בשעת המלכת שאול במעמד כל העם במצפה נאמר: וידבר שמואל אל־העם את משפט המלכה ויכתב בספר וינח לפני ה' (ש"א י כה). ולא נתפרש מה דבר ומה כתב בספר ומשום מה הניחו 'לפני ה'', ומה בין 'משפט המלוכה' לבין 'משפט המלך'?

על טיבו של 'משפט המלוכה', ניתן ללמוד מן המאוחר, היינו מן הברית הנוכרת בשעת המלכתו ומשיחתו של דוד על ידי 'כל זקני ישראל' בחברון: ויכרת להם המלך דוד ברית

30 מבחינה זו דומה המלך לכהן גדול, אשר גם בו נאמר 'הכהן תחיתו מבניו' (שם' כט כט-ל). ועוד דמיון בינו לבין הכהן, ששניהם מצוים להרים קרן התורה ולהדריך את העם ביראת ה' (השווה ויק' י יא: דב' לג י; מלאכי ב ו-ז ועוד). וזו גם מצוותו של המלך (ש"ב כג א-ז; יש' יא א-ה), וכן כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ד הלכה י): 'ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק'. ועוד: במעמד הר סיני נאמר לישראל: ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שם' יט ו), ואם ישראל 'ממלכת כהנים' הם הרי המלך העומד בראשם הוא מעין כהן גדול: אחה' כהן לעולם על־דברתי מלכ־צדק (תה' קי ד).

31 התורה מקדימה להלכות המלך, הלכות כהנים ושופטים: ובאת אל־הכהנים הלויים ואל־השפט אשר יהיה בימים ההם (דב' יז ט); אל הכהן... או אל־השפט (שם שם יב, וראה בפירושו של רד"צ הופמן). על כל פנים במציאות ההיסטורית קדם משטר של כהן־שופט ושל נביא־שופט לתקופת קלף מלך בישראל.

32 'למשפט' יש לא רק משמעות של חוק, אלא גם של נהג ומנהג. כמו: כמשפט הראשון (בר' מ יג); משפט הנער ומעשהו (שופ' יג יב); כמשפט צדנים (שם יח ז); ומשפט הכהנים (ש"א ב יג); כמשפט הגוים (מ"ב יז לג).

33 גם מן הלשון 'אך כִּי־הָעַד תַּעֲיִד בָּהֶם וְהָעִדָּה לָהֶם' וגו' (ש"א ח ט) אין להסיק שבא משפט המלך כדי לאיים עליהם, כי כן נוהגים להדיע לבאים בברית על ההתחייבויות ההדדיות, בסמוך לכריית הברית, וכן מצוינו במעמד הר סיני: כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל (שם' יט ג). ואכן פסק הרמב"ם הלכה למעשה כדעת ר' יוסי, שכל האמור בפרשה זו מוכותו של מלך לנהוג כך (הלכות מלכים פרק ד).

34 הם מטילים מסים ומזכותם גם לפטור אורחים מסוימים מעול חובות אלה ולעשותם 'חפשי בישראל' (ש"א יז כה); הם מגייסים את כולם למלחמה ואשר איננו יצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו' (שם יא ז). מוכותם להחרים שטחים וקרקעות לעצמם ולהעניקם לשריהם ולקציניהם: גם־לכלכם יתן בְּיָשִׁי שְׂדוֹת וְכִרְמִים, לְכָלֶכֶם (= את כלכם) ישים שרי אלפים ושרי מאות (שם כב ז והשווה שם כז ו; ש"ב ט ז-ט; טו ד; יט ל; יג כג; יד ל; עמ' ז א ועוד).

35 שבחם של רוב מלכי ישראל — לרבות אלה שלא היו ממלכי בית דוד — שוכיות אלה לא העבירו על דעתם, והם נדעו גם בין הגוים כ'מלכי חסד' (מ"א כ לא).

בחברון לפני ה' (ש"ב ה ג). ומסתבר שברית מלכות זו היא מעין דוגמא לברית שנתפרשה אצל יהואש: ויכרת יהוידע את־הברית בין ה' ובין המלך ובין העם להיות לעם לה' ובין המלך ובין העם (מ"ב יא יז).

נראה איפוא שלא נטעה אם נאמר כי 'משפט המלוכה' של שמואל, מקביל לברית שבין דוד והעם, שכן שניהם עשויים 'לפני ה'.'³⁶ ובתוקף ברית זו נעשה העם אחראי גם למעשי המלך ונתלה הקולר על מעשיו המעוותים גם בצוארם הם³⁷.

העולה מדברינו שמצירוף 'מצוות המלך' (שנתפרשה בתורה), ו'משפט המלך' (שנתפרש על ידי שמואל), נחתברה חוקת המלכות בישראל. מצוות המלך — באה לפרש בראש וראשונה את חובותיו של המלך לה' הנוחר בו ולעם שבקשו שימלוך עליהם. היא מחייבתו להיות עניו וירא ה' ושישמע בקול הנביא; משפט המלך — בא לפרש את חובות העם למלכם; משפט המלוכה — ענינה הברית שבין העם ובין המלך ובינם לבין ה', ומן הלשון 'לפני ה'' משתמע שה' הוא הממונה על שמירת הברית³⁸.

לחוקת מלכות זו לא נמצאה מקבילה באחת מממלכות הקדם³⁹. באשר לדגמי המלכות שנוסדו על ידי שאול דוד, ומה ביניהם, ראה להלן במבוא פרקים: שאול, דוד. נשאר לנו לברר עוד את כנויי המלך: משיח ה', נגיד, בחיר ה' ועבד ה', הנזכרים לראשונה בס' שמואל. משיח ה' — או 'משיח אלהי יעקב' (ש"ב כג א) ובכנויי הקנין 'משיחו' או 'משיחי', הוא מכנויי המלך שהם מיוחדים למלך ישראל בלבד⁴⁰. תכלית המשיחה לקדש את הנבחר לצורך תפקידו, כמו שמצאנו לראשונה באהרן ובמשכן: ומשחת אותו וקדשת אותו וכהן לי (שם' מ יג) ומצאנו ששני המשיחים הראשונים זכו ל'רוח ה' ביום שנמשחו בו (ש"א י יא; טז יג-יד).

נגיד — כנוי זה נתפרש לראשונה בשעת משיחת שאול (ש"א ט טז; י א) ודוד (ש"ב ה ב) למלכים על כל ישראל⁴¹. ואם כי לא התברר כל צרכו משמעו של כנוי זה מבחינה לשונית⁴²,

36 ומצאנו שאת דברי הבריתות היו מעלים על הכתב (שם' כד ג-ד; יהושע כד כו; נחמ' י ועוד). ועוד מצאנו לשון 'ברית' בהוראה של משפט (השווה במ' כה יג; מלאכי ב ח; נחמ' יג כט), ונדרפת ל'חוק ומשפט': ויכרת יהושע ברית לעם... וישם לו חק ומשפט (יהושע כד כה).

37 ומצאנו שרעב בא על ישראל בגלל החטא שחטא שאול 'בקנאתו לבני־ישראל ויהודה' כלפי הגבעונים (ש"ב כא ב); ודבר בא על העם בעטיו של החטא שחטא דוד במעשה המפקד (ש"ב כד).

38 * הרמב"ם, שפסק, כאמור, כדעת ר' יוסי, חיבר את 'משפט המלך' למצוות המלך ועשאם לחוקה אחת — הלכות מלכים ומלחמותיהם.

39 א. כירצא בזה אין לנו כל תעודה ספרותית המתארת את צמיחת המלוכה בממלכות קדם. שם אין המלך כפוף לחוקה, כי הוא עצמו המחוקק, דברו חוק והוא עומד מעליו, והוא גם השופט העליון והוא גם ראש הכהנים.

ב. מלכי הגוים הגדולים נחשבו בני אלים וכמה מהם גם כאלים ממש בחייהם (השווה על מלך מצרים — יח' כט ג; יש' לא ג; על מלך בבל — יש' יד יג-יד; על מלך = 'נגיד' צור — יח' כח ב). המלך החתי נקרא בחייו 'שמש' ובמותו נהיה לאל.

39 א. אף על פי שמשיחת מלכים נוהגת היתה, כנראה, גם בממלכות השכנות, כמשמעת ממשל יוחם (שופ' ט ח).

ב. השם 'משיח' משמש מימי בית שני ואילך כנוי למלך מבית דוד שיבוא, יושע וימלוך על ישראל באחרית הימים. ואף נוצר מטבע לשון 'ימות המשיח' לאחרית הימים הזאת.

40 א. ומכאן הכנוי 'הכהן המשיח' לכהן גדול (ויק' ו טו ועוד) ו'הכהנים המשחים' (במ' ג ג) והשווה עוד משיחת המצבה על ידי יעקב (בר' כח יח; לא יג; לה יד).

ב. ואפשר שהיה גם הטעם לדברי דוד שכל הנוגע במשיח ה' לא ינקה (ראה ש"א כד ג; י כו ט, טו, כג; ש"ב א ד).

41 א. והשווה עוד ש"א כה ל; ש"ב כ א; דה"ב ו ה-ו. כמדין מדברים הכתובים בנגידותם — היא מלכותם — של שלמה (מ"א א לה; דה"א כט כב), ירבעם (מ"א יד ז), בעשא (שם טו ב) וחזקיה (מ"ב כ ה). גם מלך צור מכונה 'נגיד צור' (יח' כח ב). בתה' עו יג מקבילים 'נגידים' ל'מלכ־ארץ'.

מסתבר שבס' שמואל משמעו כנוי למנהיג — רועה. כן משמע מדברי 'כל שבטי ישראל' לדוד כשמשחו אותו למלך עליהם: ויאמר ה' לך אתה תרעה את-עמי את-ישראל ואתה תהיה לנגיד על-ישראל (ש"ב ה ב), וכן משמע מדברי נתן אל דוד: כה אמר ה' צבאות אני לקחתך מן-הנהו מאחר הצאן להיות נגיד על-עמי על-ישראל (שם ז ח)⁴³. ומצאנו שדימה דוד את ישראל לצאן (שם כד יז) ועל כן ראה את עצמו כרועם⁴⁴. ורועה הוא הכנוי אשר בו כינה משה את מנהיגם של ישראל: יפקד ה'... איש על-העדה אשר-יצא לפנייהם ואשר יבא לפנייהם, ואשר יוציאם ואשר יביאם ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין-להם רעה (במ' כז טז-יז)⁴⁵.

בחיר ה' ועבד ה' — את שאול מכנים הגבעונים 'בחיר ה' (ש"ב כא ו), ואכן נזכר הלשון 'בחר' בשעת בחירתו: הראיתם אשר בחר-בו ה' (ש"א י כד). כיוצא בו חוזרת לשון זו בפרשת משיחת דוד (שם טז ח-י) ונאמר בדוד בפרוש: דוד עבדי אשר בחרתי אתו (מ"א יא לד)⁴⁶, וכן אמר דוד למיכל: אשר בחר-בי מאביך (ש"ב ו כא). והמשורר אמר: כרתי ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי (תה' פט ג)⁴⁷.

לכנוי הרם 'עבד ה' יש גם משמעות של בחיר ה' וגם משמעות של איש העומד בסוד ה' (עמ' ג ז והשווהו לבר' יח יז) ו'עבד מלך כמלך' (שבועות מז ע"ב ועוד)⁴⁸. ונתכנו בתואר זה אבות האומה⁴⁹ והנביאים⁵⁰. גם דוד זכה לתואר רם זה⁵¹. וכשם 'דוד עבדי' מכנים הנביאים גם את מלכי בית דוד שימלכו באחרית הימים⁵².

ב. 'נגיד' הוא גם כנוי לשר ולמושל (מש' כח טז; איוב כט י; דה"ב לב כא), וכן לראשי שבטים (דה"א כז טז; דה"ב יט יא). למפקדי מחלקות הצבא (דה"א כז ו והשווה שם יב כח; יג א) ומפקדי מצודות (דה"ב יא יא). והשווה עוד דה"א ה ב; כח ד.

ג. והוא גם כנוי לעובדים ראשיים במקדש (דה"א ט יא = נחמ' יא יא; דה"ב לא יג; לה ח; יר' כ א ועוד). וגם כנוי לעובדים אחרים במקדש (דה"א ט יט-כ; כו כד; דה"ב לא יב). והשווה עוד דה"ב כז ו 'נגיד הנית' הנמנה שם בין 'בן-המלך' לבין 'משנה המלך'. וראה עוד דה"ב ט כה-כו; יא כב.

42 בכחובת ספירה הארמית (שוה"ה 10): חד מן נגד, והוראתו שם מפקד או ממונה מעין 'נגיד ומצוה לאמים' (יש' נה ד). בב"ק נב ע"א: 'כד רגיו רעיא על ענא עבדי לנגדא סמותא', ושם משמעות 'נגדא' — התיש (או העז) ההולך בראש העדר. ויש אומרים ש'נגיד' בא מלשון 'נגד', כלומר מי שעומד ממול או מי שעומד בראש, ויש אומרים שהוא 'נגיד' הוא 'נוקד' (= מגדל צאן).

43 וראה גם דברי אסף בחה' עז עא-עב; והשווה רמב"ם הלכות מלכים ב ו: 'רועה' קראו הכתוב: לרעות ביעקב עמו (תה' שם) ודרכו של רועה מפורש בקבלה: כרעה עדרו ירעה וגו' (יש' מ יא).

44 ומצאנו סמך לנגיד רועה גם בתעודה חתית שבה מכונה אחד מגדולי המלכות בתואר GAL NA. GAD, כלומר רב הרועים (מעין 'אכיר הרעים'). ראה מ' צבת, ספר סגל, עמ' 85-86.

45 גם מיכה (ה ג) וירמיהו (ג טז; כג ד) מנבאים על מלכים-רועים. ויחזקאל מכנה את המלך העתיד למלוך מבית דוד רועה: והקמתי עליהם רעה אחת ורעה אחתה את עבדי דוד, הוא ירעה אתם והוא יהיה להן לרעה (יח' לר כג); ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם (שם לו כד). ומצאנו את התואר 'הרועה' או 'הרועה הנאמן' גם אצל כמה ממלכי מסופוטמיה.

46 והשווה שם ח טז; תה' עח ע; דה"ב ו ה-ו.

47 וראה גם דה"א כח ה; כט א.

48 וראה ב'ידעת מקרא' ליהושע א א; ובתחומות 'עבד מלך פלוני' ענינו שר.

49 בר' כו כד; שמ' לב יג; דב' ט כז ועוד.

50 א. מ"ב יג יג; כג; כא י; כד י; יר' ו כה; מד ד; יח' לח יז; זכ' א ו ועוד.

ב. משה זכה לתואר זה בחייו (במ' יב ז-ח והשווה לשמ' יד לא) ובמותו (דב' לד ה; יהושע א א ועוד הרבה). יהושע זכה לתואר זה רק במותו (יהושע כד כט = שופ' ב ח).

51 השווה ש"ב ג יח; ז ה. דוד עצמו אחוז פעמים הרבה בלשון עבד בתפלתו, שנתפרשה לאחר נבואת נתן אליו. בש"ב ז (וראה שם יט-כא; כה-כט). 'עבדי דוד' או 'דוד עבדי' נזכר הרבה בדברי הנביאים.

52 יר' לג כא; יח' לר כג; לו כה; ועוד. והשווה גם חגי' ב כג; זכ' ג ח ועוד.